

Наукові записки КУТЕП. Вип. 21. 2015. Серія: «Філософські науки»

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТУРИЗМУ,
ЕКОНОМІКИ І ПРАВА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ КУТЕП

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 21

(Серія: філософські науки)

КИЇВ – 2015

УДК 796.078 (477)

Тимошенко Ю. О.

Доктор історичних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України

РАДЯНСЬКІ ДИСКУРСИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ (1920-1940 рр.)

Тимошенко Ю. О. Радянські дискурси фізичної культури в Україні (1920-1940 рр.). З'ясовано, що колективізм у фізичній культурі 20-40-х років ставав одним із засобів «пролетаризації» суспільства, точніше – люмпенізації його, коли існування більшості членів суспільства узалежнювалося від влади. Фізичну культуру і спорт було перетворено на одну із спонук означеної пролетаризації. Обґрунтовано концепцію проведення відвертої милітаризації фізкультурно-спортивної сфери, за якої влада вклала власні смисли в організовану рухову активність та сприймалася вже не як засіб виховання здорового пролетаріату (попри такі гасла), а як мобілізаційний ресурс, спосіб підвищення військової підготовки населення. Акцентовано увагу на фактах, що засвідчили прагнення радянського керівництва використати фізичну культуру і спорт в якості елементів боротьби за європейський пролетаріат, засіб популяризації комуністичних ідей. Задля цього вдалися до створення в 1921 р. Червоного Спортивного Інтернаціоналу, що мав би об'єднати всі робітничі (пролетарські) спортивні товариства світу. Згодом, після перемоги у Другій світовій війні, СРСР переніс протистояння з полів боїв на спорт, вийшовши на міжнародну арену. Відтак, змінюється парадигма розвитку фізичної культури: ті смисли, що їх влада вклала впродовж попередніх десятиліть – «радянськість» спорту – поступаються місцем загальноприйнятим у спортивному товаристві принципам і нормам.

Ключові слова: фізичне виховання, спорт, рухова активність, освіта, змагання.

Тымошенко Ю. А. Отличительные черты советской физической культуры в Украине в первой половине XX в. Выяснено, что коллективизм в физической культуре 20-40-х годов становился одним из средств «пролетаризации» общества, точнее - люмпенизации его, когда существование большинства членов общества зависело от власти. Физическую культуру и спорт было преобразовано в один из элементов обозначенной пролетаризации. Обоснована концепция проведения откровенной милитаризации физкультурно-спортивной сферы, при

которой власть вкладывала собственные смыслы в организованную двигательную активность, и та воспринималась уже не как средство воспитания здорового пролетариата (несмотря на такие лозунги), а как мобилизационный ресурс, способ повышения военной подготовки населения. Акцентировано внимание на фактах, показывающих стремление советского руководства использовать физическую культуру и спорт в качестве элементов борьбы за европейский пролетариат, средство популяризации коммунистических идей. Для этого прибегли к созданию в 1921 Красного Спортивного Интернационала, который должен объединить все рабочие (пролетарские) спортивные общества мира. Впоследствии, после победы во Второй мировой войне, СССР перенес противостояние с полем сражений на спорт, выйдя на международную арену. Следовательно, меняется парадигма развития физической культуры: те смыслы, которые власть вкладывала протяжении предыдущих десятилетий - «советскость» спорта - уступают место общепринятым в спортивном обществе принципам и нормам.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, двигательная активность, образование, соревнования.

Tymoshenko Y. The distinguishing features of the Soviet physical culture in Ukraine in the first half of the twentieth century. The investigated years – a time when the Soviet government in Ukraine could provide their own meanings organized of motor activity of the masses, which are often not consistent with the functions that it had to perform by physical activity. Actually, these meanings gave the latest signs of «Soviet», resulting in the cultivation those or another type of sports, organization of competition etc., acquired traits, different from the the worldwide rules. This applies to the militarization of physical-sports life, and use it as a means of stimulating economic activity of the masses, etc. For a long time are defined aspects remained outside search interest of historians. So now and there is no comprehensive study of special historical conditions and specifics development of physical education and sport in Ukraine 1920-1940 years. Despite this source base for their study generally representative. It was found that collectivism in physical education 20-40 years became a means of «proletarianization» of society - more precisely lumpenization it when the existence of most members of society depended from power. It is not questioned executed Soviet sport during 20 – early 30's function proletarianization of society, through imposition of collectivism, discredited personality. Specified principle imposed by the authorities as the only possible form of motor activity of people. Through it has undergone significant changes the system public recognition of sporting achievements: individual starts were rejected, instead of gave priority to collective achievements. The distorted form has become the definition winners of the competition when the sports component of inferior political or

recreational. Therefore, the competition lost their contestability and without it the sport is not possible. Physical Culture and Sport was transformed into one of the motives definite proletarianization. It was substantiated the concept of outright militarization of sports-physical areas in which the government invested their own meanings in organized physical activity and perceived not as a means of educating the healthy proletariat (despite of the slogans) as well as mobilizing resources, way to improve military training population. Accented attention to the fact that demonstrated the desire of the Soviet leadership use the physical education and sport as an element of struggle for the European proletariat, a means of popularizing communist ideas. For this created in 1921 Red Sports International, which could unite all workers (proletarian) sports associations in the world.

The purpose of research – from the standpoint of modern methodology, of level of specific-historical knowledge to analyze the state of scientific research problems.

The object of study is Soviet of physical culture totalitarian era.

The subject – the historical features of physical education and sport in Soviet Ukraine 1920-1940's.

Research methods. The work is based on the use of historical analysis of scientific literature and sources; of systemic and comparative analysis.

Later, in the 40's, after the victory in World War II, the Soviet Union endured confrontation from the fields of fighting on the sports fields of the world. From 1946 he goes to the international arena: participates in continental and world championships, becoming a member of the international sports organizations. The purpose of these steps advocated desire to present winning their athletes, as the personification of the advantages of the Soviet political system, in a confrontation with the political systems of the capitalist countries. Therefore, the state government had to take into account existing practices, changing and adapting their sport to international requirements, and then – whole system of physical education. Thus, drastically revised paradigm of physical culture: from closed social organization, which in its development used more principles of political (economic) expediency rather than internal determinants, it has become a social institution, which was based on generally recognized in the world system of values and norms. Please note that exactly political expediency will lead to a paradigm shift in the development of physical-sports areas of Ukraine and the USSR as a whole. Soviet sport alive in the legal field sport world, but it has lost its «радянськість» – that it is differed during the previous decades. He became different. But that's another story, which requires a separate study.

Key words: physical education, sport, physical activity, education and competition.

Постановка проблеми. Досліджуваний період – це час, коли радянська влада в Україні могла вкладати власні смисли в організовану рухову активність мас, які часто не узгоджувалися з тими функціями, що їх мала виконувати фізична культура. Власне, ці смисли і надавали останній ознак «радянськості», внаслідок чого культивування тих чи інших видів спорту, організація змагань тощо, набувала рис, відмінних від загальносвітових правил. Це стосується і мілітаризації фізкультурно-спортивного життя, й використання його як засобу стимулювання економічної активності мас і т.п. Тривалий час означені аспекти залишалися поза межами пошукового інтересу істориків. Водночас, широковживаний до останнього часу історичний наратив із фізичної культури був, м'яко кажучи, мало українським. Із об'єктивних причин у радянській науці ставали події, що відбувалися на російських теренах. Національні аспекти виступали, головним чином, у якості додаткового, але не завжди обов'язкового антуражу. Відтак, нині у спеціальній літературі відчувається брак фактичного матеріалу, що зображав би фізкультурне життя у підрадянській Україні першої половини ХХ ст. Наявні протиріччя у висвітленні взаємин держави і фізичної культури потребують фахового пояснення й інтерпретації.

Мета дослідження – з'ясувати особливості культивування фізичної культури в підрадянській Україні у 20-40-ві роки ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поміж останніх робіт, що розкривають особливості розвитку фізичної культури в радянській Україні, доречно згадати напрацювання таких авторів: Я. Димова («От боли голос хрипнет» – К. : Логос, 2006), С. Єрмакова (Волейбол Харькова: 1925-2000 гг. Факты и комментарии. – Харьков : ХГАДИ, 2004), Т. Кириченка, К. Пронтенка, В. Пронтенка (Історія гирьового спорту. Навчальний посібник – Житомир: «Полісся», 2006), В. Миленського, Г. Белокопитова, З. Турчиної (Українському гандболу 100 лет! – К. : ВАТ «Поліграфкнига», 2009), Р. Сушко, А. Волошина (Жіночий баскетбол України. Аналітичний погляд крізь призму БК «Динамо» Київ. – К. : «МП «Леся», 2012.; «Баскетбол України – К. : ТОВ «СІК Груп Україна», 2014). Їм загалом властивий позитивістський підхід у висвітленні історії

фізичної культури, а в основі викладу змісту – переважно фактологічного матеріалу.

Досить змістовною є монографія Роберта Едельмана («Серьезная забава. История зрелищного спорта в СССР». – М. Советский спорт, 2008). Його інтерес привернули найпопулярніші в СРСР види спорту, як то футбол, хокей і баскетбол. Це, мабуть, одна з небагатьох монографій на пострадянському просторі, в якій автор дослідив не лише фізкультурно-спортивну сферу як таку, а її зв'язок із суспільно-політичними процесами в країні. Основне його джерело – це радянська преса, її аналіз у рамках західної культурної парадигми.

Результати дослідження та їх обговорення. Безсумнівною заслугою радянської влади в тому, що вона прагнула прищепити, в суспільною свідомістю була прийнята (через заклади загальної і спеціальної освіти) ідея необхідності розвитку системи фізичного виховання. Водночас, незважаючи на правильні гасла, державні інституції обмежили свій вплив на неї лише теоретико-методологічними заходами. Матеріально-технічне забезпечення системи фізичного виховання всієї освітньої сфери впродовж досліджуваного періоду перебувало в незадовільному стані. Наслідки потужної індустріалізації не позначилися на ній: спортивних залів у школах обмаль і наявні вони тільки в містах, фізкультурні майданчики, переважно, обладнувалися ініціативою учнівських і педагогічних колективів і їх, таки, коштом. У вищих навчальних закладах ситуація, на загал, були схожою.

Попри це, у суспільстві формувався соціальний запит на розвиток фізичного виховання і спорту, проявом чого стало відкриття технікумів та інституту фізичної культури. Однак, практично реалізувати комплекс заходів, що до задоволення (реалізації) цих потреб не вдалося. По-перше, через брак коштів на створення необхідної інфраструктури: стадіонів, спортивних залів і майданчиків. Ідеться не лише про кількість спортивних споруд, але й про їх оснащеність, наявність відповідних спеціалістів. По-друге, і це головне, не бажання самої влади це робити. Найпростіше це уявляється ситуацією зі спортивною інфраструктурою в СРСР і США.

Безсумнівно, що останні були однією з найбагатших країн тодішнього світу, але й СРСР у фізкультурно-спортивній сфері постійно акцентував увагу на «турботі про людей», «найбільш прогресивному ладу», «найвеличнішій спортивній нації світу», забезпечуючи, при цьому, незаперечні мілітарні здобутки – тому таке порівняння видається коректним. Так от, за повідомленнями радянської таки преси «В младших и средних школах <США у 1929 р.> на физкультуру отводится 2-3 недельных час по 45 мин., не считая кружковых занятий. Редкая школа не имеет бассейна для плавания. [...] большинство школ имеют не одного, а нескольких руководителей физкультуры» [1, с. 16]; «...В Нью-Йорке имеется 2 крупных стадиона, один на 40 000 человек, другой на 75 000, а в Чикаго на 105 тысяч» [2, с. 15]. Натомість перший стотисячний стадіон з'явився в СРСР лише в 1956 р., а на 1991 р. у всій країні було лише вісім арен, місткістю понад 50 тисяч глядачів, тоді як в США лише в одному штаті Каліфорнія таких було чотирнадцять [3, с. 239-240]. Тобто, фізкультурно-спортивна галузь в Україні мала традиційно низький бюджетний пріоритет влади, яку цілком задовольняла її функція організації людей, вільний час яких, у такий спосіб, ставав контрольованим нею. Матеріально-технічне забезпечення системи фізичного виховання всієї освітньої сфери впродовж досліджуваного періоду перебувало в незадовільному стані. Варто констатувати: наслідки потужної індустріалізації не позначилися на ній, як слід було очікувати – спортивних залів у вищих навчальних закладах і школах залишалось обмаль, та й функціонували вони тільки в містах; фізкультурні майданчики, переважно, обладнувалися ініціативою учнівських і педагогічних колективів і їхнім таки коштом; спортивний інвентар у довоєнні роки надто дорогий для пересічного громадянина, а по війні – він відсутній у належній кількості. Водночас, це не завадило владі організувати величезну кількість змагань.

Так, за нашими підрахунками, лише в 1946 р. Республіканський комітет у справах фізичної культури провів понад 1500 заходів різного рівня. Отже радянська влада сприймала фізичну культуру та спорт як елемент політичної доктрини; як засіб максимально заповнити вільний час людей, аби вони якомога більше знаходилися у колективі. Брак

освічених людей у СРСР і фахівців із фізичної культури, зокрема, призводив до того, що вона розвивається винятково за ініціативи та коштом самих фізкультурників. До середини 40-х років (упродовж трьох перших періодів) держава ангажувала себе у фізкультурний простір майже винятково через демагогічні заклики та гасла.

Не піддається сумніву виконувана радянським спортом упродовж 20 – початку 30-х років функція пролетаризації суспільства, через насадження колективізму, що дискредитував індивідуальність. Указаний принцип нав'язувався владою як єдино можлива форма організації рухової активності людей. Через це зазнала суттєвих змін система суспільного визнання спортивних досягнень: індивідуальні старти відкидалися, натомість віддавалася перевага колективним здобуткам. Викривлених форм набуло визначення переможців змагань, коли спортивна складова поступалася політичній чи оздоровчій. Відтак, змагання втрачали свою агональність, а без неї спорт неможливий.

Варто погодитися з думкою тих учених, які зауважували позитивні наслідки впровадження фізкультурних занять на підприємствах, проведення ранкової зарядки тощо. Водночас, зауважу, що реальним наслідком кампанії «наближення фізкультури до виробництва» стала додаткова експлуатація робітників у позаробочий час. Відбувалося це за рахунок суттєвого обмеження спортивної роботи – у людей просто не вистачало вільного часу на те. Відтак, про реалізацію рекреаційної функції фізичної культури в ті роки мова йти не могла. Архівні матеріали свідчать, що поміж повідомлень рад фізкультури відомості про змагання носили лапідарний характер, натомість їх місце заступила інформація про спеціально вигадані естафети на кшталт «Врожай», «На штурм останнього року п'ятирічки» і т.п. при цьому здійснювалося також збирання коштів на танкетку «Фізкультурник України», дирижабля «Клима Ворошилов» тощо. Така «фізкультурна» практика свідчить насамперед про те, що заняття фізкультурою слугували додатковою формою залучення людей до господарських кампаній, зорганізованих політичним керівництвом для реалізації соціалістичних завдань. Власне це і свідчило про підміну власної

поняття і суті терміну «фізична культура». Вона перестала бути самодостатньою, оскільки розвивалася не за об'єктивними чинниками, а виходячи з потреб, визначених партією більшовиків. Тому в змістовому її наповненні на перше місце були поставлені ідеологічна, політична та виховна функції, а не притаманні для неї розвиваюча, рекреаційна, оздоровча.

Система державного управління сферою фізичної культури та спорту була винаходом більшовиків. Саме вони максимально централізували й «одержавили» її з метою надання необхідних векторів розвитку. Впродовж двадцятих років про спорт, як соціальне явище говорити важко. Найперше, через суттєве обмеження кількості змагань – вирішального моменту для спорту. Прагнення до перемог – агональність – відкидалася, піддавалися шельмуванню «чемпіонство» та «рекордсменство», як прояв індивідуалізму і загроза колективізму. Відтак, не прослідковується й і ще один знаковий для спорту аспект – у ті роки фактично відсутня економічна складова цього явища. Альтернативи державному фінансуванню не існувало, що вельми звужувало можливості розвитку даного явища. Попри грошові надходження від населення у вигляді членських внесків, добровільно-примусових пожертв і т.п., вони не могли задовольнити потреб розбудови (оновлення) матеріально-технічної бази вказаної галузі. Спорт не можливий без відповідної інфраструктури, якої в ті роки істотно бракувало.

Упродовж 20-40-х років держава, безсумнівно, популяризує спеціально організовану рухову активність громадян, але це стосується, передусім, масового рівня: легкоатлетичні забіги, плавання (влітку), катання на ковзанах і лижах (взимку). Власне ті заходи, які підживлюють насаджуваний колективізм, з одного боку, а з другого – роблять дозвілля людей контрольованим. Кількість стартів велика – можемо говорити про нафос змагальності! Однак, демонстровані результати, переважно, не підзначалися особливою успішністю. Масовість так і не переросла в якість, попри всі запевнення радянських керівників. Рекорди, встановлені спортсменами у 40-х роках ґрунтувалися, найперше, на фізичних здібностях атлетів.

Промовистий факт – попри акцентацію на велелюдності руху, його егалітарності, колективізму, що більшою чи меншою мірою

завжди були притаманними радянській фізкультурній доктрині, переважна більшість здобутків на міжнародній арені отримані спортсменами в індивідуальних стартах, а не в командних. На перемогу в останніх істотним чином впливає хист тренера, його фахова підготовка, науковий доробок спортивної науки загалом; і меншою мірою – природні здібності окремих атлетів, кумулятивна дія державної машини. Власне з наведеного вище можемо висувати наступне: за нібито велелюдністю фізкультурного руху в УРСР, його популярністю і затребуваністю сотнями тисяч громадян стоять лише голі цифри. Наявна матеріальна база (точніше – її відсутність), брак вільного часу та необхідного харчування зумовлювали пасивність значної частини населення республіки до занять спортом. В умовах жорсткої державної експлуатації людей, коли першість надавалася економічній і мілітарній розбудові, рухова активність просто не могла бути пріоритетом для широких мас.

Через фізкультурні паради актуалізувалася естетична і розважальна складова фізичної культури. Усі відтінки сірого наповнювали повсякдення радянських людей і лише фізкультурні заходи (поряд із мистецькими) розчиняли радянську буденність світлом позитивних емоцій. Та все ж для систематичних занять організованою руховою активністю бракувало головного – належного харчування і вільного часу у людей! Власне тому можемо стверджувати, що популяризація занять фізичним вихованням і спортом в УРСР у 30-40-ві роки носила суто демагогічний характер і не мала на меті практичної реалізації, адже реальної конкуренції (змагання) з іноземними спортсменами, за великим рахунком, не було.

Необхідно зазначити, що не більшовики політизували спортивну роботу, але саме вони першими намагалися використати її для поширення власної ідеології. З цією метою було створено Червоний Спортивний Інтернаціонал, який був відображенням III Інтернаціоналу у фізкультурній сфері й одним із засобів власне політичної боротьби за домінування в європейському робітництві. За для цього комуністична влада готова була на міжнародній арені відкидати засадничі принципи фізкультурного життя, як вони були сформовані для внутрішньосоюзної культивування. Себто, не заохочуючи

індивідуальні змагання, відкидаючи спільні старты з «буржуазними» спортсменами, шельмуючи футбол як «хуліганську забавку» в середині країни, радянське керівництво вважало все вище перелічене цілком прийнятним для використання за її межами, як засобу пропаганди комуністичних ідей. У цьому процесі брали участь й українські спортсмени, які через структури ЧСІ входили у міжнародний спортивний рух. Попри всі зусилля СРСР вплив Червоного Спортінтерну на спортивне життя у світі був незначним, а виконувані ним ідеологічні функції не виправдали очікувань. Упродовж другого десятиліття його існування радянське керівництво згорне діяльність указаної інституції й шукатиме інших шляхів для реалізації своїх пропагандистських цілей [4, с. 95-96].

Особливість розвитку фізкультурно-спортивної галузі України проявилася у тривалому впливові на неї сокільських товариств і спортивних гуртків єврейської меншини. Коли на теренах РСФРР вони припиняють існування на початку 20-х років, то в УСРР проіснували майже до кінця десятиліття. Це пов'язано з тим, що з імперських часів українські землі («Юго-Западный край») залишалися відносно рівномірно і краще розвинутими щодо сокільських традицій, порівняно з російськими, де чітко виділялося домінування двох столичних регіонів. Поза цим, по українським губерніям проходила так звана зона осілости юдеїв у Російській імперії тому цілком виправдано, що саме на вказаній території зосередилася велика кількість єврейських спортивних товариств, як то «Маккабі», «Гехолуц» та інші. Водночас, у пореволюційні роки вплив новоствореного Пролеткульту на фізичну культуру республіки не був значним, на відміну від решти країни. Натомість, державна політика щодо товариств нерадянського штибу впродовж 1920-1930-х років поступово змінювалася, переходячи від контролю за товариствами, що зберігали дореволюційну традицію; створенням паралельно до них пролетарських товариств, і аж до заборони всіх не контрольованих владою об'єднань й усунення зі спортивної сфери старих фахівців, а далі – до нав'язування фізичній культурі власних стереотипів задля виконання не властивих їй функцій. Означені процеси у фізкультурній сфері перекликаються з тими явищами, які відбувалися у

профспілковому русі, серед громадських організацій України на цьому історичному відтинку.

Спортивне життя порівняно рівномірно розвивалося по містах України. Не існувало тривалого домінування якогось одного центру, як, наприклад, у Росії де на одному рівні були Москва і Ленінград, а на іншому всі решта. Навіть Харків, маючи інститут фізкультури, не мав гегемонії в українському спорті: традиційно сильним був баскетбол в Одесі, достойну конкуренцію складала київські важкоатлети та борці, вправних представників у водних видах спорту мали Одеса й Дніпропетровськ і т.д.

На відміну від інших територій СРСР, в Україні не отримав поширення хокей, натомість найбільшою популярністю, як і будь-де, користувався футбол. Попри це, УСРР стала єдиною республікою, в якій у середині 20-х років, реальну конкуренцію останньому деякий час складав гандбол [5, с. 39-40].

Прикметною рисою радянської культури 30-40 років були мілітаризація свідомості великих мас людей. Це знайшло своє продовження у військовізації фізичного виховання і спорту, підсумком якої стало заснування комплексу вправ «Готовий до праці та оборони» та його різновидів, як то БГПО і ГСО. Водночас, із метою обґрунтувати доцільність і логічність їх появи, у радянському науковому дискурсі усталився підхід, за яким спорт, нібито, зародився як підготовка ще античного воїна й у ГПО пропонувалося бачити продовження тої традиції. III Спорт в античності – це *символ* мужності; сублімація чоловічої агресії. Він не розглядався винятково як прикладний засіб, як військова підготовка. Навпаки – його елементи сприяли їй, але і цього не висновується, що фізичний вишкіл античного атлета мав слугувати його військовому вишколу. Ні, це було вторинним. Лише згодом, у середньовіччі, підготовка до лицарського турніру одночасно виступала безпосередньою військовою підготовкою. У стародавньому ж світі змагання – це, найперше, жертвоприношення богам, де жертвою є здоров'я атлета. Тілесні вправи не розглядалися як самоціль, а були таким собі випробуванням, шліфуванням внутрішнього духу людини. Звідси й «аскеза» в її первинному сенсі – процес тілесного удосконалення через фізичні вправи. Саме тому, смерть атлета

під час змагань автоматично робила його переможцем. Зокрема, Ганс Гумбрехт посилається на випадок у 564 році до н.е. коли Арахіон із Фігалії змагався за свою третю перемогу в панкратіоні. Набагато молодший суперник задушив його під час змагання. «Шанований у момент своєї загибелі більше, ніж будь-коли за життя, Арахіон був проголошений переможцем посмертно, попри те, що цього матчу він не вигравав» [6, с. 134].

Проте, цим не вичерпувався сенс античного змагання. Це був ще й показ досконалої тілесності громадян того чи іншого полісу. Традицію змагатися оголеними принесли на Олімпійські ігри спартанці, в суспільстві яких особистість, мабуть, найбільше розчинялася в соціумі. Вони ніби доводили, що на цього громадянина можна покласти не лише як на сильного і вправного воїна, але й як на здорового чоловіка, здатного продовжити свій рід, забезпечивши, водночас, зростання полісу. Тобто, відверта демонстрація чоловічої оголеності мала засвідчити лояльність до полісу його громадян; їм не було чого приховувати, оскільки поліс сприймався ними як велика сім'я. Цю практику (не вдаючись, однак, до відвертої оголеності) перейняли тоталітарні держави міжвоєнного часу, які в той чи інший спосіб прагнули насадити в суспільстві візію держави, як тку собі «сім'ю братніх народів». Таким чином, античний спорт можемо розглядати як символ мужності (з акцентом на «символ») та досконалої тілесності, які присвячуються (віддаються, приносяться в жертву) богам і полісу. Натомість, комплекс ГПО позбавлений будь-якої символічності (навіть символічності середньовічного лицарського ристалища, на якому переможець мав право обрати найкращу даму турніру). Жертовність, звичайно ж, присутня – всі 30-40-ві роки пронизані нею. Але це не поетична (патетична) жертовність «героя» (грецькою «герой» означало рівний богам, «напівбог»), а жертовність – відданість воїна, яка в античному світі була сама собою зрозумілою. Саме тому і стверджуємо, що весь комплекс фізичних вправ, об'єднаних у ГПО не є спортом, хоча там і присутня імагальність. Зазначаємо, що допоки домінує мілітаризація – спорту в повному розумінні не існує.

Водночас зауважу, що «утилітарний» підхід до спорту, лише як до підготовки вправного воїна, був притаманний багатьом

політичним і громадським лідерам Європи міжвоєнного часу. Не залишився осторонь і український науковий дискурс, уособленням якого став Іван Боберський – один із перших вітчизняних теоретиків фізичної культури.

Прикметно, що в процесі студіювання історичних умов та специфіки розвитку фізичного виховання і спорту в підрадянській Україні, їх періодизація подекуди накладається на періодизацію історії України. Це пов'язано тим, що на деяких етапах історичного розвитку держави зміна внутрішньо-чи зовнішньополітичних пріоритетів, призводила до дзеркальної зміни парадигми розвитку фізичної культури: 1921-1928 рр. – період нової економічної політики, коли відносна свобода підприємництва і політичного плюралізму співпала з пошуком нових ціннісно-нормативних засад функціонування фізкультурно-спортивної сфери; згоргання НЕПу й початок форсованої індустріалізації збігається з прагненням влади підмінити зміст фізкультурної роботи активністю в економічній сфері. Водночас, поступова мілітаризація суспільства, що розгорнулася від початку 30-х років, тягне за собою військовізацію і фізичної культури.

Згодом, у 40-ві роки, після перемоги у Другій світовій війні, СРСР переніс протистояння з полів боїв на спортивні майданчики світу. Від 1946 р. він виходить на міжнародну арену: бере участь у континентальних і світових першостях, стає членом міжнародних спортивних організацій. Метою цих кроків виступало прагнення представити перемоги своїх атлетів, як уособлення переваг радянської політичної системи, в умовах протистояння з політичною системою капіталістичних країн. Тому державне керівництво змушене було враховувати існуючі практики, змінюючи і пристосовуючи свій спорт до загальносвітових вимог, найперше, а згодом – усю систему фізичного виховання. Відтак, кардинально переглядається парадигма фізичної культури: із закритої соціальної організації, яка в своєму розвитку послуговувалася радше принципами політичної (економічної) доцільності, а не внутрішніми детермінантами, вона перетворилася на соціальний інститут, що прямував до загальновизнаної у світі системи цінностей і норм. Звертаємо увагу, що саме політична доцільність призведе до

зміни парадигми розвитку фізкультурно-спортивної сфери України, й СРСР загалом.

Радянському спорту, який впродовж попередніх десятиліть виконував, найперше, ідеологічну та мілітарну функції, нині – наприкінці 1940-х років – дозволили бути власне спортом! Уся потужна машина тоталітарної держави почала працювати на підготовку олімпійської збірної. Старти Олімпіади розглядалися шиятково як засіб демонстрації радянської величі. Для цього було змінено саму парадигму фізичної культури в СРСР. Із кінця 1940-х років (≈ від 1949 р.) спортивне життя країни зосереджене на формуванні цілісної системи олімпійської підготовки, зорієнтованої на формування збірної команди, здатної досягти загальнокомандної перемоги на Олімпійських іграх. Уся система підготовки радянських спортсменів (мегацикл) була зорієнтована на підведення піку їх найкращої форми саме до старту Ігор Олімпіади. Неодмінно вимагалася тільки перемога – кубертенівський принцип для комуністичної партії не підходив.

На противагу цьому для атлетів переважної більшості капіталістичних країн Олімпійські ігри були черговим стартом, можливо, підвищеної відповідальності (перифразуючи В. Лобановського) – і не більше. На відміну від радянських спортсменів високого класу, там не всі мали вільний доступ у необхідному обсязі до спортивних споруд (залів, майданчиків тощо), які часто перебували у приватній власності, а відтак їх використання обмежувалося фінансовими можливостями спортсменів чи їх спонсорів.

Зважаючи на це констатуємо, що радянські атлети підійшли до Ігор Олімпіади 1952 р. дійсно у кращій формі та змогли показати вищий результат. Втім це не засвідчувало переваги радянської фізичної культури. Зауважимо, що радянські спортсмени (і тоді, і згодом) в основному перемагали в індивідуальних змаганнях, де більшою мірою кінцевий результат обумовлений природними здібностями. Натомість ігрові види – ті, в яких на пік форми необхідно підвести *декількох* осіб, де перемога залежить від майстерності *багатьох*, від зіграності і тактичної виучки як гравців, так і тренерів, тобто ті види спорту, де кумулятивна дія державної машини розпилялася на *багатьох* –

радянські олімпійці залишалися без медалей, за винятком, можливо, хокею, де існували великі історичні традиції.

Але! Перемога на Олімпійських іграх засвідчила появу іншого спорту. Того, цілевказуючі принципи якого ґрунтувалися на інших цінностях, ніж ті, що ми досліджували впродовж 1920–1940-х років. Радянський спорт зажив у правовому полі спорту світового, але при цьому втратив свою «радянськість» – те, що вирізняло його упродовж попередніх десятиліть. Він став інакшим. Але це вже інша історія, що вимагає окремого дослідження.

Перспективи подальших досліджень. В силу того, як усе більше науковців звертатимуться до такої цікавої та багатогранної теми як історія спорту, обов'язково переглядатиметься низка, колись здавалося б непорушних істин, створюючи об'єктивну картину радянського повсякдення і місця в ньому фізичної культури та спорту.

1. Физкультура в школах САСШ // Физкультура и спорт – М., 1929. – № 3. – С. 16.
2. Рогов М. И. Спорт в Соединенных Штатах Америки (Письмо из Америки) / М. И. Рогов // Физкультура и спорт. – М., 1929. – № 8. – С. 15.
3. Эдельман Р. Серьезная забава. История зрелищного спорта в СССР / Роберт Эдельман. – М. : Советский спорт, 2008. – 400 с
4. Тимошенко Ю. О. Фізична культура в умовах становлення радянської тоталітарної культури (1920-ті рр.) / Ю. О. Тимошенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2012. – С. 92-97.
5. Тимошенко Ю. О. Спортивне життя в Радянській Україні в 1920-ті рр. / Тимошенко Юрій // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2012. – Т. 15. – С. 36-41.
6. Ганс Ульрих Гумбрехт. Похвала спортивній красі. Пер. з англ. – Київ: Дух і літера, 2012. – 216 с.